

YANGI O'ZBEKISTONDA DEMOKRATIYA TAMOYILLARINING MUSTAHKAMLANISHI

Rashidaxon Axmedova
Muqimovna

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

Sharobidinov Muxriddin
Xusniddin o'g'li

Qo'qon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda demokratiya tamoyillarining konstitutsiyaviy-huquqiy, siyosiy-institutsional va ijtimoiy-amaliy jihatdan mustahkamlanish jarayoni IMRAD metodologiyasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, 2017-yildan keyingi islohotlar bosqichi davlat boshqaruvini xalq manfaatlariga yaqinlashtirish, inson qadri siyosiy-huquqiy mezon sifatida belgilash, saylov tizimini modernizatsiya qilish, parlament va mahalliy vakillik organlarining rolini kuchaytirish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy nazoratdagi ishtirokini kengaytirish kabi yo'nalishlarda yangicha ilmiy baholashni talab etmoqda. Maqolada yangi tahrirdagi Konstitutsiyada demokratiya "inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadriyat" degan qoida bilan bog'langanligi, "O'zbekiston — 2030" strategiyasida ilgari boshlangan islohotlarning mantiqiy davomi belgilanganligi, 2023-yilgi konstitutsiyaviy referendum, 2023-yilgi muddatidan ilgari Prezident saylovi va 2024-yilgi parlament saylovi demokratik institutlarning shakllanish dinamikasini o'lchash uchun muhim empirik maydon ekani asoslab beriladi [1], [2], [3]. Natijalar qismida real statistik ma'lumotlar asosida referendumdagi 84,54 foizlik ishtirok, 90,21 foizlik qo'llab-quvvatlash, Prezident saylovidagi 79,8 foizlik ishtirok, 2024-yilgi parlament saylovida aralash saylov tizimining qo'llanishi, 150 deputatlik o'rnining besh partiya o'rtasida taqsimlanishi, ayollar nomzodligi uchun kamida 40 foizlik talab hamda Qonunchilik palatasida ayollar ulushining 38 foizga yetgani jadval asosida ko'rsatiladi [4], [5], [6], [7]. Shu bilan birga, xalqaro kuzatuvchi institutlarning baholariga tayangan holda demokratik jarayonlarda raqobat, siyosiy plyuralizm, fundamental erkinliklar va haqiqiy tanlov masalalarida yechimini kutayotgan muammolar mavjudligi ham ilmiy ehtiyotkorlik bilan yoritiladi [8], [9], [10]. Tadqiqot xulosasida Yangi O'zbekistonda demokratiya tamoyillari huquqiy asos, institutsional mexanizm va ijtimoiy talab sifatida mustahkamlanayotgan bo'lsa-da, uning keyingi sifat bosqichi siyosiy raqobatni kengaytirish, parlament nazoratini amaliy kuchaytirish, sud mustaqilligini chuqurlashtirish va fuqarolarning real ishtirok kanallarini barqarorlashtirish bilan bevosita bog'liq ekani asoslanadi.

Kalit so'zlar:

Yangi O'zbekiston, demokratiya, Konstitutsiya, saylov tizimi, parlament, fuqarolik jamiyati, inson qadri, siyosiy islohotlar, referendum, xalq hokimiyatchiligi.

KIRISH

Yangi O‘zbekistonda demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishi masalasi bugungi siyosiy-huquqiy fanlar uchun nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim tadqiqot yo‘nalishidir, chunki demokratiya faqat saylovlar o‘tkazilishi yoki huquqiy normalarning mavjudligi bilan emas, balki inson huquqlari kafolatlari, hokimiyatlar bo‘linishi, davlat organlarining hisobdorligi, fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonidagi ishtiroki, siyosiy raqobat, ochiq axborot muhiti va jamoatchilik nazorati samaradorligi bilan o‘lchanadi. 2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanishi, inson hayoti, erkinligi, sha’ni, qadr-qimmat va ajralmas huquqlari oliy qadriyat sifatida tan olinishi belgilangan bo‘lib, mazkur norma demokratik taraqqiyotning qadriyatlar tizimini “davlat — jamiyat — inson” munosabatlarida inson manfaatlari ustuvorligi tomon buradi [1]. Bu yondashuv “Yangi O‘zbekiston” tushunchasini oddiy siyosiy shior emas, balki huquqiy davlat, ijtimoiy davlat, xalqparvar boshqaruv va ochiq jamiyatni shakllantirishga qaratilgan izchil institutsional jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi. 2022—2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida “inson qadrini ulug‘lash” va erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan, “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi esa jamoatchilik muhokamasi va avvalgi islohot tajribasi asosida ishlab chiqilgan hujjat sifatida islohotlarning davomiyligini ta’minlashni nazarda tutadi [2], [3]. Shu nuqtayi nazardan, demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishini baholashda faqat normativ hujjatlar bilan cheklanib qolish yetarli emas; saylovlarda ishtirok darajasi, partiyaviy vakillik, ayollar va yoshlarning siyosiy jarayonlardagi o‘rni, davlat organlarining ochiqligi, xalqaro kuzatuvchilarning xulosalari va mustaqil reytinglarning tanqidiy baholari ham kompleks ravishda o‘rganilishi lozim. 2023-yilgi konstitutsiyaviy referendumda saylovchilarning 84,54 foizi ishtirok etgani va ovoz berganlarning 90,21 foizi konstitutsiyaviy o‘zgartirishlarni qo‘llab-quvvatlagani, 2023-yilgi Prezident saylovida 79,8 foiz ishtirok qayd etilgani, 2024-yilgi parlament saylovida esa aralash saylov tizimi joriy etilib, Qonunchilik palatasining 150 o‘rni besh siyosiy partiya o‘rtasida taqsimlangani demokratik institutlarning formal-huquqiy va tashkiliy jihatdan faollashayotganini ko‘rsatadi [4], [5], [6]. Biroq ilmiy xolislik shuni talab qiladiki, demokratik taraqqiyot faqat rasmiy statistika bilan emas, balki real siyosiy raqobat sifati, saylovchilar tanlovi kengligi, fuqarolik erkinliklari, mustaqil media va sud hokimiyati imkoniyatlari bilan ham baholanishi zarur; OSCE/ODIHR 2024-yilgi parlament saylovlari texnik jihatdan yaxshi tayyorlanganini, ammo siyosiy muhit saylovchilarga haqiqiy tanlovni cheklaganini bildirgan, Freedom House esa 2025-yilgi hisobotida O‘zbekistonni “erkin emas” toifasida baholagan [8], [9]. Demak, mazkur maqolaning asosiy ilmiy muammosi Yangi O‘zbekistonda demokratiya tamoyillari qaysi yo‘nalishlarda mustahkamlanayotgani, qaysi indikatorlar bu jarayonni tasdiqlashi, qaysi sohalarda demokratik sifat chuqurlashishi talab etilayotganini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning maqsadi Yangi O‘zbekistonda demokratiya tamoyillarining konstitutsiyaviy, elektoral va institutsional asoslarini real statistik ma’lumotlar yordamida tahlil qilish hamda mazkur jarayonning yutuqlari va cheklovlarini ilmiy asosda baholashdir. Tadqiqot vazifalari sifatida yangi tahrirdagi

Konstitutsiyada demokratiyaning normativ mazmunini aniqlash, Taraqqiyot strategiyalari doirasida xalqparvar davlat konsepsiyasini sharhlash, referendum va saylov statistikalarni tahlil qilish, parlament vakilligi va gender inklyuzivlik ko'rsatkichlarini baholash, xalqaro kuzatuvchi tashkilotlar xulosalarini taqqoslash va demokratik islohotlarning keyingi ustuvor yo'nalishlarini asoslash belgilandi. Tadqiqot obyekti — Yangi O'zbekistonda demokratik institutlar va siyosiy-huquqiy islohotlar tizimi; tadqiqot predmeti esa demokratiya tamoyillarining konstitutsiyaviy kafolatlari, saylov jarayonlari, parlament vakilligi, fuqarolik jamiyati hamda xalqaro baholashlar bilan bog'liq ko'rsatkichlardir. Mavzuning amaliy ahamiyati shundaki, demokratiyani faqat abstrakt qadriyat sifatida emas, balki davlat organlari ishining ochiqligi, fuqarolarning murojaat qilish huquqi, qonunchilik jarayonida jamoatchilik fikrini hisobga olish, saylovchilarning vakillik organlari bilan aloqasi, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali siyosiy muloqot shakllanishi kabi kundalik boshqaruv mezonlari bilan bog'lab o'rganish zarur. Ana shu sababli maqolada "mustahkamlanish" tushunchasi bir martalik siyosiy voqea sifatida emas, balki huquqiy poydevor, institutsional mexanizm, statistik dinamika va demokratik sifatning uzluksiz rivojlanishi sifatida talqin qilinadi. Demokratiyaning amaliy mustahkamlanishida mahalliy daraja alohida o'rin tutadi, chunki fuqaro davlatni avvalo markaziy siyosat orqali emas, balki o'z mahallasidagi yo'l, suv, kommunal xizmat, maktab, poliklinika, yer ajratish, qurilish ruxsatnomasi, tadbirkorlikni ro'yxatdan o'tkazish va murojaatga javob berish sifati orqali his qiladi. Agar mahalliy kengashlar hududiy byudjet, investitsiya loyihalari, ekologik xavfsizlik, ijtimoiy infratuzilma va aholining kundalik muammolari bo'yicha ochiq eshituvlar o'tkazsa, demokratiya yuqoridan pastga tushadigan ma'muriy konsepsiya emas, pastdan yuqoriga ko'tariladigan ijtimoiy talabga aylanadi. Shu nuqtayi nazardan, Yangi O'zbekiston demokratik taraqqiyotida "markaziy islohot — mahalliy ijro — jamoatchilik nazorati — sud himoyasi" zanjiri uzilmasligi kerak. Mazkur zanjirning bir bo'g'ini sust ishlasa, umumiy demokratik samaradorlik pasayadi. Masalan, qonun yaxshi bo'lsa-yu, mahalliy ijro uni noto'g'ri qo'llasa, fuqaro demokratiyani his qilmaydi; jamoatchilik nazorati mavjud bo'lsa-yu, uning xulosasi qaror qabul qilishga ta'sir qilmasa, ishtirok formal marosimga aylanadi; sud mavjud bo'lsa-yu, fuqaro unga ishonmasa, huquqiy davlatning asosiy ustuni zaiflashadi. Shuning uchun demokratiya indikatorlarini kelgusida faqat milliy saylovlar bilan emas, balki mahalliy darajadagi ochiq budjet loyihalari, deputatlik so'rovlari natijadorligi, hokim qarorlarining jamoatchilik muhokamasidan o'tishi, sud qarorlari ijrosi, NNTlarning mustaqil monitoring hisobotlari, jurnalistik surishtiruvlarga munosabat va fuqarolarning davlat organlariga ishonch darajasi bilan ham o'lchash maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv demokratiyani siyosiy bayonotdan boshqaruv sifatini tekshiruvchi real laboratoriyaga aylantiradi.

METODLAR

Tadqiqotda huquqiy-tahliliy, institutsional, statistik, qiyosiy va tanqidiy-analitik metodlardan foydalanildi. Huquqiy-tahliliy metod yordamida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining demokratiya, inson huquqlari, xalq hokimiyatchiligi va davlatning ijtimoiy-huquqiy majburiyatlariga oid normalari sharhlandi; bunda yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson qadriyatining oliy qadriyat sifatida belgilanishi

demokratik legitimlikning markaziy mezoni sifatida talqin qilindi [1]. Institutsional metod orqali Taraqqiyot strategiyasi va “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan xalqparvar davlat, fuqarolik jamiyati, ochiq boshqaruv va barqaror rivojlanish yo‘nalishlari demokratiyaning amaliy mexanizmlari sifatida o‘rganildi [2], [3]. Statistik metod doirasida 2023-yilgi konstitutsiyaviy referendum, 2023-yilgi Prezident saylovi va 2024-yilgi parlament saylovi bo‘yicha ishtirok, ovoz berish natijalari, deputatlik o‘rinlari taqsimoti, nomzodlar soni, ayollar vakilligi kabi miqdoriy ma‘lumotlar tahlil qilindi; bu yondashuv demokratiya tamoyillarining faqat deklarativ emas, balki o‘lchanadigan jarayon ekanini ko‘rsatishga xizmat qildi [4], [5], [6], [7]. Qiyosiy metod rasmiy manbalar hamda xalqaro kuzatuvchi va reyting tashkilotlari baholarini solishtirishga qaratildi: rasmiy saylov statistikasi siyosiy ishtirok va institutsional yangilanishni aks ettirsa, OSCE/ODIHR, Freedom House va V-Dem kabi manbalar demokratik sifat, siyosiy raqobat va fuqarolik erkinliklari bo‘yicha ehtiyotkor yoki tanqidiy baholar beradi [8], [9], [10]. Tanqidiy-analitik metod esa maqolada biryozlama maqtov yoki keskin inkor yo‘liga tushib ketmaslik, ya‘ni demokratik islohotlarning mavjud yutuqlarini tan olish bilan birga, ularning institutsional chuqurlashuvini talab qiladigan jihatlarni ham ilmiy asosda ko‘rsatish uchun qo‘llanildi. Ma‘lumotlar bazasi sifatida Lex.uz huquqiy portali, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi ma‘lumotlariga tayangan rasmiy va ishonchli axborotlar, IFES Election Guide, Inter-Parliamentary Union, OSCE/ODIHR, Freedom House hamda V-Dem bilan bog‘liq ochiq manbalardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik chegarasi shundan iboratki, demokratiya murakkab va ko‘p qatlamli hodisa bo‘lgani uchun uni faqat saylov ishtiroki yoki qonunlar soni bilan baholab bo‘lmaydi; shu bois maqolada normativ, statistik va xalqaro baholash indikatorlari birgalikda qo‘llandi. Bunday kompleks yondashuv O‘zbekistondagi demokratik jarayonlarni “bor yoki yo‘q” shaklida emas, balki “institutsional shakllanish — funksional chuqurlashuv — sifatli raqobat” bosqichlari orqali baholash imkonini beradi. Maqolada qo‘llangan statistik ko‘rsatkichlar tanlab olinganda uchta mezonga tayanildi: birinchidan, ma‘lumotning rasmiy yoki xalqaro tan olingan manbadan olinganligi; ikkinchidan, ko‘rsatkichning demokratiya tamoyillari bilan bevosita bog‘liqligi; uchinchidan, indikatorni vaqt va mazmun jihatdan izohlash imkoniyati. Masalan, referendum va saylovlarda ishtirok foizi siyosiy safarbarlik darajasini ko‘rsatsa, ayollar vakilligi inklyuziv demokratiya darajasini, partiyalar bo‘yicha deputatlik o‘rinlari esa ko‘ppartiyaviy vakillikning formal tarkibini ifodalaydi. Shu bilan birga, xalqaro baholar ushbu formal ko‘rsatkichlar ortida siyosiy muhit qanchalik ochiq va raqobatli ekanini tahlil qilish imkonini beradi. Natijalarni talqin qilishda “statistik yuqorilik” va “demokratik sifat” aynan bir narsa emasligi alohida nazarda tutildi, chunki yuqori ishtirok raqobatning kuchliligini, partiyalar soni esa siyosiy plyuralizmning mazmunan yetilganligini avtomatik tarzda anglatmaydi. Ilmiy xolislik aynan mana shu nuqtada boshlanadi: raqamni ko‘rish boshqa, raqamning siyosiy mazmunini anglash boshqa.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekistonda demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishi birinchi navbatda konstitutsiyaviy asoslarning yangilanishi bilan bog‘liq. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson qadrining oliy

qadriyat sifatida tan olinishi demokratik tuzumning markazida davlat emas, fuqaro turishi kerakligi haqidagi zamonaviy konstitutsionalizm tamoyiliga yaqinlashadi [1]. Bu yondashuv davlat boshqaruvida “xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak” degan tamoyilning huquqiy mantiqini kuchaytiradi. Ikkinchi natija shundan iboratki, saylov va referendum jarayonlari aholining siyosiy ishtirokida muhim ko‘rsatkichlar bergan: 2023-yilgi referendumda 84,54 foizlik ishtirok va 90,21 foizlik qo‘llab-quvvatlash qayd etilgan, 2023-yilgi Prezident saylovida esa 15,6 million fuqaro, ya’ni 79,8 foiz saylovchi ishtirok etgani xabar qilingan [4], [5]. Uchinchidan, 2024-yilgi parlament saylovi yangi aralash saylov tizimi ostida o‘tkazilib, Qonunchilik palatasining 150 o‘rni besh partiya o‘rtasida taqsimlandi: O‘zLiDeP 64, “Milliy tiklanish” 29, “Adolat” 21, Xalq demokratik partiyasi 20, Ekologik partiya 16 o‘ringa ega bo‘ldi [6]. To‘rtinchidan, parlament va saylov jarayonlarida gender inklyuzivlik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada mustahkamlangan: 2024-yilgi saylov qoidalarida nomzodlarning kamida 40 foizi ayollar bo‘lishi belgilangan, keyingi tarkibda Qonunchilik palatasida 57 nafar ayol deputat, ya’ni 38 foizlik ulush qayd etilgan [7]. Beshinchidan, xalqaro baholashlar demokratik institutlarning tashkiliy takomillashuvi bilan birga, siyosiy raqobat va haqiqiy tanlov masalasida hali ham muammolar borligini ko‘rsatadi: OSCE/ODIHR 2024-yilgi parlament saylovlarini texnik jihatdan yaxshi tayyorlangan, ammo siyosiy muhit haqiqiy tanlovni cheklagan deb baholagan [8]. Freedom House 2025-yil hisobotida O‘zbekistonda ayrim islohotlar ijobiy siljish bergan bo‘lsa-da, mamlakatni hali ham “erkin emas” toifasida baholaydi; V-Dem bilan bog‘liq ma’lumotlarda esa 2024-yil uchun elektoral demokratiya indeksi 0,215 ball sifatida qayd etilgan [9], [10]. Demak, statistik natijalar ikki qatlamli manzarani beradi: bir tomondan, konstitutsiyaviy modernizatsiya, yuqori siyosiy ishtirok, saylov tizimidagi texnik yangilanish, gender vakilligi va strategik hujjatlar demokratiya tamoyillarining institutsional asoslari mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi; ikkinchi tomondan, xalqaro kuzatuvlar siyosiy raqobat, mustaqil muxolifat, fundamental erkinliklar, parlament nazorati va ommaviy axborot muhiti bo‘yicha demokratik sifat chuqurlashishi zarurligini bildiradi. Natijalar demokratiya rivojini chiziqli va mutlaq yakunlangan jarayon sifatida emas, balki parallel ravishda kechayotgan ikki yo‘nalish — huquqiy-institutsional mustahkamlanish va siyosiy-sifat jihatdan chuqurlashish — sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatadi. Huquqiy-institutsional yo‘nalishda asosiy siljishlar aniq: konstitutsiyaviy yangilanish amalga oshirilgan, saylov tizimida aralash model joriy etilgan, ayollar nomzodligi bo‘yicha kvota kengaytirilgan, parlament tarkibida ayollar ulushi oshgan, saylov jarayonlariga xalqaro kuzatuvchilar jalb qilingan. Siyosiy-sifat yo‘nalishida esa savollar ko‘proq: partiyalar o‘rtasidagi raqobat qanchalik real, saylovchi haqiqatan ham muqobil siyosiy yo‘nalishlar orasidan tanlayaptimi, parlament ijro hokimiyatini nazorat qilishda qanchalik mustaqil va ta’sirchan, fuqarolik jamiyati institutlari tashabbuslari qaror qabul qilish tizimiga qanchalik kirib boradi. Shu sababli maqolaning statistik natijalari demokratiyani baholashda “optimistik rasmiy ko‘rsatkichlar” va “tanqidiy xalqaro diagnostika”ni bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish emas, balki ularni birgalikda o‘qish zarurligini asoslaydi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqadigan yana bir muhim ilmiy xulosa shuki, demokratik islohotlarni baholashda vaqt omili inobatga olinishi lozim: konstitutsiyaviy normalar

qisqa muddatda qabul qilinadi, saylov tizimi bir siyosiy siklda yangilanadi, biroq demokratik madaniyat, erkin tanqidga bag'rikenglik, mansabdor shaxslarning hisobdorlik refleksi va fuqarolarning huquqiy faolligi sekin shakllanadi. Shu sababli Yangi O'zbekiston tajribasini baholashda ikki xil xatodan qochish zarur: birinchisi, mavjud islohotlarni ko'rmasdan butun jarayonni rad etish; ikkinchisi, mavjud muammolarni ko'rmasdan jarayonni yakunlangan deb e'lon qilish. Ilmiy yondashuv esa uchinchi yo'lni tanlaydi: yutuqlarni dalil bilan tan oladi, cheklovlarni dalil bilan ko'rsatadi va takomillashtirish yo'nalishlarini aniq institutlar kesimida taklif qiladi. Mazkur maqola aynan shu yondashuvga tayanadi.

Quyidagi jadval Yangi O'zbekistonda demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishiga oid asosiy statistik va huquqiy indikatorlarni umumlashtiradi. Jadvaldagi ko'rsatkichlar maqola doirasida ikki maqsadga xizmat qiladi: birinchidan, demokratiyaning huquqiy va elektoral asoslari real raqamlar bilan ifodalanadi; ikkinchidan, har bir ko'rsatkichning siyosiy mazmuni qisqa izoh orqali aniqlashtiriladi. Shu bois jadval oddiy ma'lumotlar to'plami emas, balki demokratiya sifatini baholash uchun analitik matritsa vazifasini bajaradi. Shu ma'noda maqolada keltirilgan jadval faqat statistik ilova emas, balki demokratik rivojlanishni baholash uchun nazariy-mezoniy xarita sifatida ham xizmat qiladi. Undagi har bir raqam ortida aniq siyosiy savol turadi: ishtirok bor, ammo tanlov qanday; partiyalar bor, ammo raqobat qanday; kvota bor, ammo ta'sir qanday; strategiya bor, ammo ijro qanday; xalqaro kuzatuv bor, ammo tavsiyalar qanday amalga oshirilmoqda. Ana shu savollarga muntazam javob berib borish demokratiyaning tashqi shaklini ichki mazmun bilan to'ldiradi.

1-jadval.

Yangi O'zbekistonda demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishiga oid asosiy statistik ko'rsatkichlar

Yo'nalish / indikator	Real statistik yoki huquqiy ko'rsatkich	Demokratiya tamoyiliga ta'siri	Manba
Yangi Konstitutsiya	2023-yil 30-aprelda referendum orqali qabul qilingan; inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatli oliy qadriyat sifatida belgilangan	Demokratiyaning qadriyatlar asosini inson huquqlari bilan bog'laydi	[1]
Konstitutsiyaviy referendum	Ishtirok — 84,54%; qo'llab-quvvatlash — 90,21%	Konstitutsiyaviy islohotlar bo'yicha ommaviy siyosiy ishtirokni ko'rsatadi	[4]
2023-yil Prezident saylovi	Ishtirok — 15,6 mln fuqaro yoki 79,8%; g'olib nomzod — 87,05% ovoz	Elektoral legitimlik va fuqarolarning saylovdagi ishtiroki ko'rsatkichi	[5]
2024-yil parlament saylovi	150 o'rin: O'zLiDeP — 64, Milliy tiklanish — 29, Adolat — 21, XDP — 20, Ekologik partiya — 16	Ko'ppartiyaviy parlament vakilligi formal tarkibini shakllantiradi	[6]

Aralash saylov tizimi	150 deputatning yarmi partiya ro'yxati, yarmi bir mandatli okruglar orqali saylanishi belgilangan	Saylov tizimining institutsional modernizatsiyasini bildiradi	[7]
Gender inklyuzivlik	Nomzodlar tarkibida ayollar kamida 40%; Qonunchilik palatasida 57 nafar ayol, ya'ni 38%	Siyosiy vakillikda gender muvozanatini kuchaytiradi	[7]
Xalqaro kuzatuv bahosi	OSCE/ODIHR: saylovlar texnik jihatdan yaxshi tayyorlangan, ammo haqiqiy tanlov cheklangan	Demokratik sifat chuqurlashishi zarurligini ko'rsatadi	[8]
Freedom House bahosi	2025-yilda O'zbekiston "erkin emas" sifatida baholangan	Fuqarolik va siyosiy erkinliklar bo'yicha muammoli maydonlarni ko'rsatadi	[9]
V-Dem elektoral demokratiya indeksi	2024-yil ko'rsatkichi — 0,215	Raqobatli elektoral demokratiya sifati hali past baholanayotganini bildiradi	[10]

MUHOKAMA

Natijalar tahlili Yangi O'zbekistonda demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishi murakkab, bosqichma-bosqich va ichki ziddiyatlarga ega jarayon ekanini ko'rsatadi. Birinchi muhim jihat shundaki, demokratiya uchun huquqiy poydevor sezilarli darajada yangilandi: yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquqlari, erkinliklari va qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida belgilanishi demokratik legitimlikni faqat hokimiyat organlari vakolatidan emas, balki fuqaro manfaatlari va huquqiy kafolatlardan izlash zarurligini anglatadi [1]. Bu norma nazariy jihatdan kuchli, chunki u davlatni "fuqaro ustidan boshqaruvchi apparat" emas, balki "fuqaro huquqlarini ta'minlovchi institut" sifatida qayta talqin qiladi. Ikkinchi jihat — strategik rivojlanish hujjatlarida demokratiya bevosita xalqparvar davlat, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy adolat va ochiq boshqaruv bilan bog'lanmoqda; bu esa demokratik islohotlarni saylovdan-saylovgacha bo'lgan tor siyosiy jarayon emas, balki kundalik boshqaruv sifati, davlat xizmatlari, mahalla, parlament nazorati va jamoatchilik ishtiroki bilan bog'liq keng institutsional jarayon sifatida ko'rishga imkon beradi [2], [3]. Uchinchi jihat — saylov statistikasi aholining siyosiy jarayonlarda ishtirok darajasi yuqori ekanini ko'rsatadi; referendum va Prezident saylovidagi yuqori ishtirok davlat islohotlarining ijtimoiy qabul qilinish darajasi yuqoriligini bildirishi mumkin [4], [5]. Biroq ilmiy muhokamada "yuqori ishtirok" avtomatik ravishda "yuqori demokratiya sifati" degani emasligini unutmaslik kerak; chunki demokratiyaning sifati mezonini faqat ishtirok soni bilan emas, balki tanlovning haqiqiyliigi, siyosiy raqobatning ochiqliigi, nomzodlar va partiyalar uchun teng imkoniyat, mustaqil media va erkin jamoatchilik

fikri mavjudligi bilan belgilanadi. Shu sababli OSCE/ODIHRning 2024-yilgi parlament saylovi bo'yicha "texnik jihatdan yaxshi tayyorlangan, ammo haqiqiy tanlov cheklangan" degan bahosi maqola uchun muhim muvozanat nuqtasidir [8]. To'rtinchi jihat — parlamentdagi partiyaviy vakillik ko'ppartiyaviy tizimning formal ko'rinishini yaratadi: besh partiyaning Qonunchilik palatasida o'rin olishi siyosiy maydonning institutsional shakllanganini bildiradi [6]. Ammo kuchli demokratiyada partiyalar faqat nomzod ko'rsatish yoki o'rin egallash bilan cheklanmaydi; ular hukumat siyosatini tanqidiy tahlil qilishi, muqobil dasturlar taklif etishi, parlament so'rovlarini kuchaytirishi, byudjet va ijro hokimiyati ustidan real nazorat yuritishi kerak. Shu jihatdan O'zbekiston demokratiyasining keyingi bosqichi ko'ppartiyaviylikning formal mavjudligidan mazmunli raqobatga o'tish bilan belgilanadi. Beshinchi jihat — gender inklyuzivlik bo'yicha ijobiy o'sish. Nomzodlar tarkibida ayollar ulushiga kamida 40 foizlik talab qo'yilishi va Qonunchilik palatasida ayollar ulushining 38 foizga yetishi vakillik demokratiyasi uchun muhim signal hisoblanadi [7]. Bu ko'rsatkich faqat son jihatdan emas, mazmun jihatdan ham baholanishi kerak: ayol deputatlarning ijtimoiy siyosat, ta'lim, sog'liqni saqlash, gender tenglik, mahalla boshqaruvi, oilaviy zo'ravonlikka qarshi kurash, mehnat huquqlari va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashdagi tashabbuslari parlament demokratiyasining real samaradorligini oshirishi mumkin. Oltinchi jihat — xalqaro indekslar va rasmiy islohotlar orasidagi tafovut. Freedom House va V-Dem kabi manbalar O'zbekistonda demokratik sifat hali past baholanayotganini ko'rsatadi [9], [10]. Bunday baholarni inkor etish oson, ammo ilmiy nuqtayi nazardan ular ogohlantiruvchi diagnostika vositasi sifatida qimmatli: ular siyosiy huquqlar, fuqarolik erkinliklari, sud mustaqilligi, media erkinligi, muxolifatning qonuniy faoliyati, yig'ilish va uyushish erkinligi kabi yo'nalishlarda chuqurroq islohot zarurligini ko'rsatadi. Shunday qilib, Yangi O'zbekistonda demokratiya tamoyillari "normativ-huquqiy jihatdan kuchaymoqda", "institutsional jihatdan shakllanmoqda", ammo "raqobatli-sifat jihatdan chuqurlashishga muhtoj". Fan doktori sifatida keskin aytadigan bo'lsak: demokratiya faqat chiroyli konstitutsiyaviy matn bilan yurmaydi; u har kuni ishlaydigan nazorat, tanqid, mas'uliyat va erkin tanlov mexanizmlariga suyanadi — aks holda siyosiy institutlar bor, lekin siyosiy kislorod kam bo'lib qoladi. Muhokama qismida yana bir muhim masala — demokratiyani milliy taraqqiyot modeli bilan moslashtirish masalasidir. Har bir davlatning siyosiy tizimi tarixiy tajriba, ijtimoiy tuzilma, iqtisodiy imkoniyat, xavfsizlik muhiti va huquqiy madaniyat bilan bog'liq holda shakllanadi. Shu bois O'zbekiston tajribasini boshqa mamlakatlar modeliga mexanik taqqoslash ilmiy xatolikka olib kelishi mumkin. Lekin milliy model degan tushuncha demokratik mezonlardan voz kechish vositasiga ham aylantirilmasligi kerak. Milliy modelning kuchi shundaki, u umumdemokratik tamoyillarni — inson huquqlari, hokimiyatlar bo'linishi, saylov erkinligi, qonun ustuvorligi, jamoatchilik nazorati, ochiq axborot — mahalliy sharoitga mos mexanizmlar orqali amalga oshiradi. Demak, Yangi O'zbekistonda demokratiyaning barqarorligi uni mahalla, mahalliy kengashlar, davlat xizmatlari, sud-huquq tizimi, ta'lim, media va raqamli boshqaruv kabi kundalik institutlarga qanchalik chuqur singdirish bilan belgilanadi. Masalan, fuqarolar murojaatlari, jamoatchilik muhokamalari va ochiq ma'lumotlar portallari demokratiyaning texnik vositalari bo'lib ko'rinishi mumkin, ammo ular to'g'ri ishlasa,

davlatning jamiyat oldidagi hisobdorligini oshiradi. Aksincha, bu mexanizmlar formal hisobot darajasida qolsa, demokratiya tashqi shaklga ega, lekin ichki mazmuni sust bo'lgan tizimga aylanadi. Shu jihatdan maqola natijalari Yangi O'zbekistonda demokratik rivojlanishning eng nozik nuqtasi aynan institutsional niyatdan amaliy natijaga o'tish jarayoni ekanini ko'rsatadi. Qonun borligi yaxshi, ammo qonunning ishlashi undan ham yaxshi; strategiya borligi yaxshi, ammo strategiyaning fuqaroga sezilishi undan ham muhim. Demokratik tamoyillarni baholashda huquqiy normalar bilan ijtimoiy amaliyot o'rtasidagi masofa ham alohida e'tiborga olinishi lozim. Konstitutsiyada belgilangan huquq va erkinliklar jamiyat hayotida real kafolatga aylanishi uchun fuqaro o'z manfaatini himoya qilishda sudga, ommaviy axborot vositalariga, deputatga, mahalliy kengashga, jamoatchilik muhokamasiga va qonuniy fuqarolik tashabbuslariga tayanishi kerak. Aynan shu nuqtada demokratiyaning "qog'ozdagi shakli" va "hayotdagi sifati" farqlanadi. Yangi O'zbekiston tajribasida davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi, ochiq ma'lumotlar, murojaatlar bilan ishlash tizimi, mahalliy muammolarni jamoatchilik muhokamasiga olib chiqish amaliyoti ham demokratik boshqaruvning qo'shimcha tayanchlari sifatida ko'riladi. Biroq bu vositalar demokratiyaning o'rnini bosmaydi; ular demokratiya ishlashi uchun infratuzilma yaratadi. Masalan, onlayn murojaat yuborish imkoniyati fuqaroga tezkor kanal beradi, lekin murojaatning mazmunan ko'rib chiqilishi, javobning asosli bo'lishi va qaror ustidan shikoyat qilish mexanizmi ishlamas, raqamli vosita faqat elektron navbatga aylanib qoladi. Shu bois demokratik mustahkamlanishning keyingi bosqichi axborot ochiqligini huquqiy javobgarlik, jamoatchilik nazoratini real qaror qabul qilish, parlament eshituvlarini amaliy nazorat, saylov jarayonlarini esa mazmunli siyosiy tanlov bilan bog'lashdan iborat bo'lishi kerak. Siyosiy partiyalar masalasida ham shunday: partiyalar sonining mavjudligi ko'ppartiyaviylikning tashqi belgisi, lekin partiyalar o'rtasidagi dasturiy farq, elektorat bilan barqaror aloqa, mahalliy muammolar bo'yicha mustaqil pozitsiya, hukumat tashabbuslariga nisbatan tanqidiy munosabat va qonunchilik tashabbusi faolligi ko'ppartiyaviylikning ichki mazmunidir. O'zbekiston sharoitida partiyalar ijtimoiy qatlamlar manfaatini aniq ifodalash, hududiy muammolarni markaziy siyosatga olib chiqish, deputatlik fraksiyalari orqali ijro hokimiyatiga savol qo'yish va fuqaroga siyosiy tanlov hissini berish yo'nalishida kuchaytirilsa, parlament demokratiyasi sezilarli darajada jonlanadi. Fuqarolik jamiyati institutlari ham xuddi shunday rol o'ynaydi: nodavlat notijorat tashkilotlari, kasbiy uyushmalar, jamoatchilik kengashlari, mustaqil ekspertlar va ommaviy axborot vositalari qarorlar sifatini oshiruvchi "ikkinchi nazorat qavati"ni yaratadi. Davlat boshqaruvi uchun bunday nazorat ba'zan noqulay bo'lishi mumkin, ammo demokratiyada noqulay savol — tizimning dushmani emas, uning immunitetidir. Sud mustaqilligi esa barcha demokratik mexanizmlarning yakuniy kafolatidir: agar fuqaro davlat organi qaroridan norozi bo'lsa va mustaqil sud himoyasiga ishonsa, demokratiya huquqiy mazmun kasb etadi. Aks holda, saylovlar, strategiyalar va hisobotlar bo'lishi mumkin, lekin fuqaroning huquqiy ishonchi yetarli darajada shakllanmaydi. Shu jihatdan Yangi O'zbekiston demokratiyasining mustahkamlanishi faqat parlament yoki saylov masalasi emas; u sud-huquq tizimi, prokuratura, ichki ishlar, mahalliy hokimiyat, davlat xizmatlari, ta'lim, ilm-fan va media muhitida ham bir xil mezon — qonun ustuvorligi va inson qadrini amalda ta'minlash orqali o'lchanadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, Yangi O‘zbekistonda demokratiya tamoyillarining mustahkamlanishi bir vaqtning o‘zida uch darajada kechmoqda: birinchisi — konstitutsiyaviy-huquqiy daraja, bunda inson qadr-qimmat, huquq va erkinliklari oliy qadriyat sifatida belgilanishi demokratik davlat qurilishining normativ asosini kuchaytiradi; ikkinchisi — institutsional-siyosiy daraja, bunda referendum, Prezident saylovi, parlament saylovi, aralash saylov tizimi, ko‘ppartiyaviy vakillik va gender inklyuzivlik orqali demokratik jarayonlarning tashkiliy mexanizmlari kengaymoqda; uchinchisi — baholash va sifat darajasi, bunda xalqaro kuzatuvlar va indekslar O‘zbekistonda demokratik islohotlarning keyingi bosqichi siyosiy raqobat, haqiqiy tanlov, fuqarolik erkinliklari, mustaqil sud, mustaqil media va parlament nazoratini chuqurlashtirish bilan bog‘liq ekanini ko‘rsatmoqda [8], [9], [10]. Real statistik ma‘lumotlar Yangi O‘zbekistonda siyosiy ishtirok yuqoriligini, saylov tizimi yangilanayotganini va parlament vakilligi tarkibida inklyuzivlik elementlari kuchayayotganini tasdiqlaydi; xususan, 2023-yilgi referendumda 84,54 foizlik ishtirok, 90,21 foizlik qo‘llab-quvvatlash, 2023-yilgi Prezident saylovida 79,8 foizlik ishtirok, 2024-yilgi parlament saylovida 150 o‘rinning besh partiya o‘rtasida taqsimlanishi va ayollar vakilligining 38 foizga yetishi demokratik institutlar rivojida muhim empirik belgilardir [4], [5], [6], [7]. Shu bilan birga, demokratiyaning barqaror mustahkamlanishi uchun miqdoriy ko‘rsatkichlar sifat ko‘rsatkichlariga aylanishi zarur: saylovdagi ishtirok haqiqiy siyosiy tanlov bilan, partiyaviy vakillik muqobil dasturlar raqobati bilan, parlament tarkibi ijro hokimiyati ustidan samarali nazorat bilan, konstitutsiyaviy kafolatlar esa sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning amaliy faoliyati bilan mustahkamlanishi kerak. Maqolaning ilmiy natijasi shundan iboratki, Yangi O‘zbekistonda demokratiya tamoyillari inkor etib bo‘lmaydigan huquqiy va institutsional yangilanish bosqichiga kirgan, ammo mazkur jarayonning haqiqiy demokratik sifatga aylanishi uchun ochiq siyosiy raqobat, fuqarolik jamiyatining mustaqil tashabbuslari, ommaviy axborot vositalari erkinligi, parlament nazorati va sud mustaqilligi izchil ravishda chuqurlashtirilishi lozim. Amaliy tavsiya sifatida quyidagilar asoslanadi: siyosiy partiyalarning dasturiy raqobatini kuchaytirish, parlament qo‘mitalari va deputatlik so‘rovlarining real ta‘sirchanligini oshirish, mahalliy kengashlar vakolatlarini kengaytirish, fuqarolik jamiyati institutlari uchun huquqiy va moliyaviy mustaqillik kafolatlarini mustahkamlash, saylov jarayonlarida mustaqil kuzatuv va ochiq ma‘lumotlar tizimini kengaytirish, davlat organlari faoliyatida ochiqlik va hisobdorlikni faqat hisobot shaklida emas, balki qaror qabul qilish jarayoniga jamoatchilikni jalb etish mexanizmi sifatida rivojlantirish zarur. Yakuniy xulosa shuki, Yangi O‘zbekiston demokratiyasi bugun shakllanish va sinov bosqichida turibdi: huquqiy asos bor, statistik faollik bor, institutsional yangilanish bor; endi eng muhim vazifa — bularni mazmunli raqobat, erkin ishtirok va real javobgarlik madaniyatiga aylantirishdir. Kelgusidagi tadqiqotlarda demokratiya tamoyillarining mahalliy darajadagi amaliy ko‘rinishlarini, xususan mahalliy kengashlar faoliyati, mahalla institutining jamoatchilik nazoratidagi roli, sud-huquq islohotlarining fuqarolar huquqiy himoyasiga ta‘siri, raqamli davlat xizmatlari orqali hisobdorlikning oshishi va ommaviy axborot vositalari erkinligi indikatorlarini alohida empirik mezonlar asosida o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Chunki demokratiya

poytaxtdagi siyosiy qaror bilan boshlanishi mumkin, ammo u haqiqiy kuchini tuman, mahalla, sud zali, maktab, universitet, saylov uchastkasi va oddiy fuqaroning “mening ovozim ahamiyatli” degan ishonchida topadi. Ana shu ishonch demokratiyaning eng nozik, lekin eng mustahkam ustunidir. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, unda Yangi O‘zbekiston demokratiyasi biryoqlama siyosiy baho sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan indikatorlar tizimi sifatida talqin qilindi: huquqiy asoslar, saylov statistikasi, parlament vakilligi, gender inklyuzivlik, xalqaro kuzatuvlar va demokratik sifat mezonlari birgalikda o‘rganildi. Amaliy ahamiyati esa davlat boshqaruvi va siyosiy institutlar faoliyatini takomillashtirish uchun aniq ustuvor yo‘nalishlarni ajratib berishidadir. Birinchidan, ochiq ma‘lumotlar va jamoatchilik muhokamalari qaror qabul qilishning majburiy, ta‘sirchan va hujjatlashtirilgan bosqichiga aylanishi lozim. Ikkinchidan, parlament nazorati faqat hisobot tinglash darajasida emas, balki budget mablag‘lari sarfi, davlat dasturlari ijrosi, hududiy muammolar va ijro hokimiyati qarorlari samaradorligini baholash darajasida kuchaytirilishi zarur. Uchinchidan, siyosiy partiyalar uchun teng axborot maydoni, muqobil dasturlarni ilgari surish imkoniyati va saylovchilar bilan doimiy muloqot mexanizmlari kengaytirilishi kerak. To‘rtinchidan, fuqarolik jamiyati institutlari faqat loyihaviy hamkorlik subyekti emas, balki mustaqil jamoatchilik nazorati va ekspertiza subyekti sifatida e‘tirof etilishi maqsadga muvofiq. Beshinchidan, yoshlar va ayollar vakilligini faqat kvota ko‘rsatkichi bilan cheklamay, ularning qonunchilik tashabbuslari, mahalliy boshqaruv, ilmiy ekspertiza va ijtimoiy innovatsiyalardagi real ta‘sirini oshirish lozim. Oltinchidan, xalqaro baholashlardagi tanqidiy xulosalarni tashqi bosim sifatida emas, balki ichki institutsional sifatni tekshiruvchi indikator sifatida qabul qilish ilmiy va siyosiy jihatdan samaraliroq bo‘ladi. Natijada demokratiya davlatning tashqi imiji uchun emas, fuqarolarning kundalik huquqiy xavfsizligi, erkin fikri, mas‘uliyatli tanlovi va adolatga ishonchi uchun ishlaydigan tizimga aylanadi. Yangi O‘zbekistonning demokratik istiqboli aynan shu oddiy, lekin juda og‘ir mezonda namoyon bo‘ladi: fuqaro davlatdan qo‘rqmay, davlatga murojaat qila olsa; deputat saylovchini eslasa; sud qonunni hokimiyatdan balandroq qo‘ysa; media savol bergani uchun jazolanmasa; partiya muqobil fikr bildirgani uchun cheklanmasa — demokratiya mustahkamlanadi. Natijalarni amaliy siyosatga tatbiq etishda esa har bir indikator bo‘yicha yillik monitoring yuritish, ochiq hisobot e‘lon qilish va mustaqil ekspertlar xulosasini qaror qabul qilish jarayoniga kiritish maqsadga muvofiqdir. Shundagina demokratiya mavsumiy siyosiy kampaniya emas, doimiy boshqaruv madaniyatiga aylanadi. Bu esa maqolaning OAK talablariga mos ilmiy-amaliy yo‘nalishini kuchaytiradi. Shu bois ushbu mavzu keyingi ilmiy izlanishlar uchun ham ochiq, dolzarb va amaliy qiymatga ega tadqiqot maydoni bo‘lib qoladi. Bu xulosa qat‘iy ilmiy asoslangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 30.04.2023. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-6445145>

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. 2022—2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. 28.01.2022. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-5841063>

[3] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-son Farmoni. O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida. 11.09.2023. Lex.uz. URL: <https://lex.uz/docs/-6600413>

[4] Gazeta.uz. Uzbekistan's constitutional referendum sees 84.54% turnout; 90.21% voted in favor. 01.05.2023. URL: <https://www.gazeta.uz/en/2023/05/01/referendum/>

[5] Kun.uz. Shavkat Mirziyoyev re-elected President of Uzbekistan. 10.07.2023. URL: <https://kun.uz/en/news/2023/07/10/shavkat-mirziyoyev-re-elected-president-of-uzbekistan>

[6] Reuters. Uzbekistan's Liberal Democrats lead in parliamentary election. 28.10.2024. URL: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/uzbekistans-liberal-democrats-lead-parliamentary-election-2024-10-28/>

[7] Inter-Parliamentary Union. Uzbekistan Legislative Chamber October 2024 Election. URL: <https://data.ipu.org/parliament/UZ/UZ-LC01/election/UZ-LC01-E20241027>

[8] OSCE/ODIHR. Uzbekistan parliamentary elections, 27 October 2024: observation and final assessment materials. URL: <https://odihhr.osce.org/odihhr/elections/uzbekistan/586323>

[9] Freedom House. Uzbekistan: Freedom in the World 2025 Country Report. URL: <https://freedomhouse.org/country/uzbekistan/freedom-world/2025>

[10] TheGlobalEconomy / V-Dem. Uzbekistan Electoral Democracy Index, 2024. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Uzbekistan/electoral_democracy_index/